
BORBÉLY-PECZE Tibor Bors – JUHÁSZ Ágnes

Szakképzés és életpálya

Bevezető

A modern, az egész életen át tartó tanulást és a rugalmas munkapiaci alkalmazkodást lehetővé tevő pályatanácsadás kimenetének az állampolgár oldaláról továbbra is az életpálya-építési készségek (Career Management Skills) fejlesztését tekintjük. Az életpálya-építési készségek „olyan kompetenciák, amelyek lehetővé teszik egy egyén (vagy csoport) számára, hogy strukturált módon gyűjtsön, elemezzon, szintetizáljon és rendszerezzen önmagával, oktatással és foglalkoztatással kapcsolatos információkat, valamint döntések meghozatalához és kivitelezéséhez, illetve átmeneti állapotok kezeléséhez szükséges készségek összessége.” (ELGPN, 2012).

A modern pályaorientációs, pályafutás-tervezéssel foglalkozó elméletek között kiemelkedő jelentőségű elméleti keretet ad a szociál-kognitív tanácsadás (Social Cognitive Counselling Theory, Lent-Brown-Hackett, 2002), amelynek egyik kiemelt célja, hogy az egyén karrier-, pályadöntéseit meghatározó változókat és azok hatásmechanizmusait egy rendszerbe szervezze. Kiemelten fontos, hogy az egyén értékrendszerét, habitusát együtt értékeli az önreflexió minőségével és az így kialakuló szakmai önképpel. A pályaválasztás és szakmai képzés határait a technológiai fejlődés számos ponton alakította és alakítja át ma is. A hazai szakképzés elmúlt 25 éve több – mesterségesen meghúzható – határvonallal tarkítva változatta meg nézőpontját és egyben feladatrendszerét is a pályaválasztás-pályaorientáció kapcsán (Borbély-Pecze, 2016). A szakképzés, ezen belül is az ifjúsági szakképzés (Initial Vocational Education: I-VET) és a klasszikus nevén pályaválasztási tevékenységrendszer összekapcsolódása a mai napig problematikus Magyarországon. Jól példázzák ezeket a dilemmákat a műhelybeszélgetés során elhangzott hozzászólások: „A 18 éves, szakgimnáziumi érettségi előtt álló kereskedelmi fiatal már most tudja, hogy nem fog ebben a szakmában dolgozni. Neki ki segít (majd) orientálódni? A szakiskolás tanuló elszaladt a konyhai gyakorlat elől, mert nem bírt több száz kiló hagymát megpucolni, pedig már a szakképzésben volt.” Vannak pozitív kortárs példák is; „Ebben az iskolában (alapítványi) 4 évre összerakott belső program van önismeret-fejlesztésre, pályaorientációra, akár szakmaváltoztatásra a tanulmányi idő alatt.” E kiragadott idézetek alapján is érthető, hogy a pályaválasztás-pályaorientáció társadalmi ügye körül számos nyitott értelmezési kérdés van, miközben szülők, pedagógusok és gyerekek is panaszkodnak arról, hogy ezekben a döntési, felelősségvállalási helyzetekben magukra maradnak. Ezek a hangok egy messze összetettebb kérdésről árulkodnak, mint 2000-es évek eleje óta egyre erősödő, a keresletvezérelt képzési piac kialakítását és a szakmunkás-utánpótlás biztosítását hivatott kormányzati intézkedések. De mi lehet ennek a diszkrepanciának az oka?

Háttérváltozások

Talán érdemes azzal kezdeni a magyarázatok keresését és azonosítását, hogy elsőként is a társadalom és gazdaság drasztikus átalakulásáról ejtünk szót. A munka világa, amelynek jövőjét ma annyi elemzés veszi górcső alá (WEF 2016, Sundararajan, 2016), olyan átalakuláson megy keresztül, amelyet legutóbb az iparosodás-városiasodás jelentett a 19-20. századok fordulóján. Olyan korábban a kapitalizmusban nem látott jelenségek bukkantak fel, mint a semmiből kinövő start-upok (pl. Facebook, Prezi vagy Google) megjelenése, a technológiai fejlődés expresszéről egyik napról a másikra lepottyánó nagyvállalatok (pl. Nokia) vagy a klasszikus értékesítési láncokat kikerülő közösségi gazdaság térnyerése (pl. Airbnb, Uber). Heckman javaslatára, az általa és munkatársai által használt, az emberi tőke beruházásokkal foglalkozó irodaloméletciklusokhoz illeszkedő beruházások rendszeréről (lifecycle investment framework) beszél (idézi: Fazekas, 2017). Megjelenik a

közgazdasági gondolkodásban a bomlasztó technológia (disruptive technology/innovation), amely a munkaszervezeteket, a munkaköröket és a munkavégzést magát is átalakítja. Ezzel nagyfokú bizonytalanságot indukál a vállalati és a munkavállalói oldalakon egyaránt. Ez a bizonytalanság áll szemben az egyén és közösség klasszikus biztonságkeresési igényével.

A nemzetállami keretek között működő kapitalizmusban az államok ideig-óráig képesek voltak sakkban tartani a piaci versenyt veszélyeztető monopóliumokat, nagyvállalatokat (ld. pl. az Amerikai Egyesült Államokban az 1890-es Sherman-féle trösztellenes törvényt, Frank (2001). A globális kapitalizmus korára államok és trösztök hatalmi egyensúlya megváltozott (ld. pl. Európai Bizottság kontra Google, Facebook kontra Amerikai Kongresszus a Cambridge Analytica ügyben). Eközben a technológiai fejlődés (digitalizáció, mesterséges intelligencia, robotizáció) soha nem látott mértékben és sebességgel alakítja át a mindennapok és így a termelés világát is (pl. online szálláskereskedelem Booking.com, elektronikus jegyvásárlás már a magyar MÁV és Volánok esetében is mint napi gyakorlat). Az átalakulás sebessége olyan fokú, hogy lényegében át is ugrik bizonyos fejlődési lépcsőket. Például a Magyar Államvasutak most készül el a pályaudvari jegyértékesítő automaták telepítésével, miközben a kalauzokat már az online jegyeket olvasni képes QR leolvasókkal kell felszerelnie. Ez a technológiai fejlődés olyan gyilkos versenyt eredményez, amely számos piaci szereplőt (háztartást, vállalatot és államot) hoz bizonytalan, a folyamatos lemaradással küszködő helyzetbe.

Ez a folyamat befolyással van a pályaválasztási döntések kérdéskörére is, hiszen a racionális döntés előfeltétele a megfelelő minőségű és hiteleségű információ beszerzésével kezdődik, ez azonban egyre kevésbé állhat a rendelkezésünkre. Ahogyan a május 22-ei konferencia plenáris előadói hangsúlyozták, a ma szakközépiskolásai 2068-ban mennek majd (valamilyen) nyugdíjba; 2018-ból visszatekintve az 1968-as tudásunkkal és világképünkkel aligha mennénk sokra, ha a pályákat szeretnék feltérképezni. A születéskor várható átlagélettartam folyamatosan növekszik Európában, miközben az alkalmazott technológia gyorsan változik.

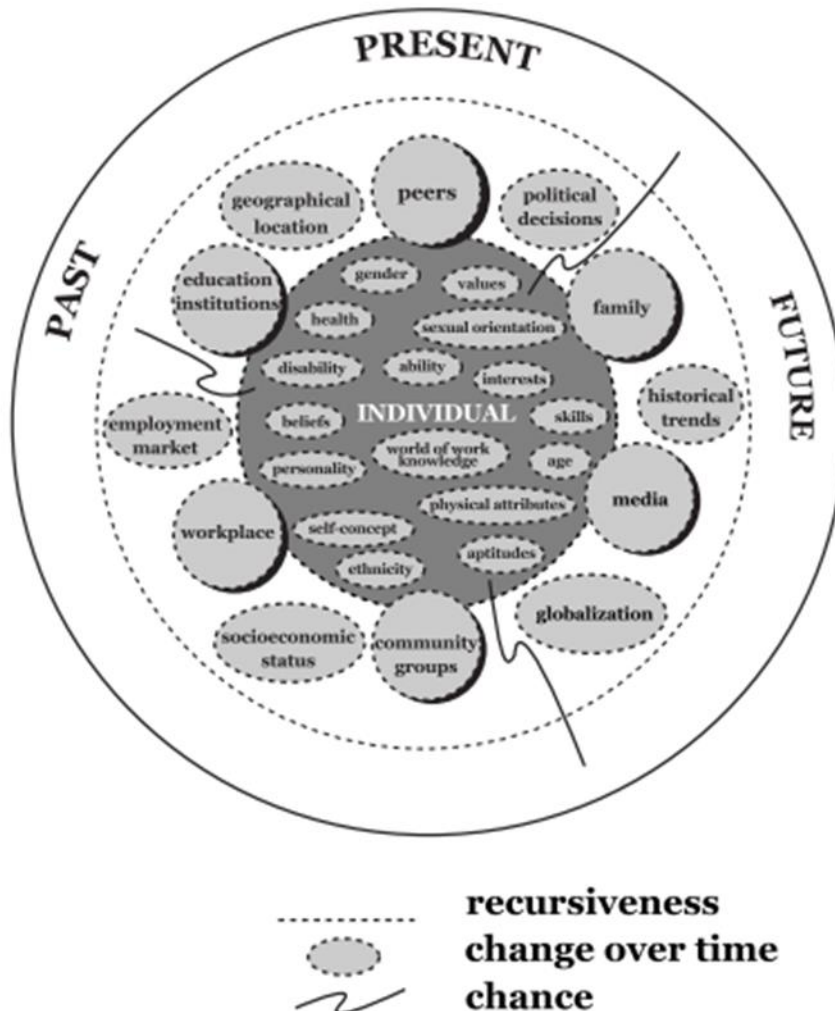
A pályaválasztás, pályaorientáció személyes döntés, amely az egyéni pályaelégedettséggel is összefügg. A modern munkaerőpiacokon leginkább a megfelelő egyéni énhatékonyság és karrierrugalmasság teszi lehetővé a hosszú és gazdaságilag aktív pályavitel. Miközben az ifjúsági szakképzés közeledik az általános képzéshez és széleskörű alapkészségek kialakítását tekinti a feladatának, addig a felnőttképzés-oktatás keretei közötti szakmai képzés minden eddiginél jobban specializálódik és szegmentálódik. A pályaorientáció fogalmát felváltja a pályatervezés, életpályadizájn (Savickas, 2015), ahol a karrier-tanácsadás feladata a pályarugalmasság (career-resilience) és énhatékonyság (self-efficacy, Bandura 1997) előkészítése és fenntartása lesz, és e tevékenységét rendszer szinten látja el (Borbély-Pecze, 2017b).

Ha nem a szakmaszerkezetben, hanem a feladatok tartalmában bekövetkező változásokat tekintjük, új és korábban nem vizsgált változás érhető tetten a fejlett országok munkaerőpiacán. Ez pedig a nem-kognitív készségeket (is) igénylő feladatok arányának és fontosságának jelentős növekedése (Fazekas, 2017). A pályatanácsadás irodalma, a szakma képviselői egyre intenzívebben ismerik fel, hogy pályát választani és választtatni a modern gazdaságban egyre kevésbé lehet, és a technológiai és társadalmi fejlődéshez igazodva a pályaváltoztatásra és pályafejlesztésre való készség kialakítását szorgalmazzák a munka és egyén egyszeri, fiatal korban elvégezhető megfeleltetésé helyett.

A munka–(szak)képzés–egyéni reakció kapcsolódása alapvető változásokon megy keresztül. Ahogyan két észak-amerikai szerző rendszerszemléletű megközelítésben megmutatta, az egyéni értékek, elvárások és hátráltató tényezők együtt fognak megváltozni a munkaerőpiacok és a társadalmak átalakulásával (UNESCO, 2002), amely változásra a szakképzésben is fel kell készülnie.

Olyan világ alakul, ahol a korábbi fizetett bér munka, mint érték és mint a társadalmi presztízt, osztályt alakító tényező rengeteget veszít az értékéből. A társadalmi csoporthoz tartozást egyre kevésbé lehet majd munkapresztízs alapon leírni.

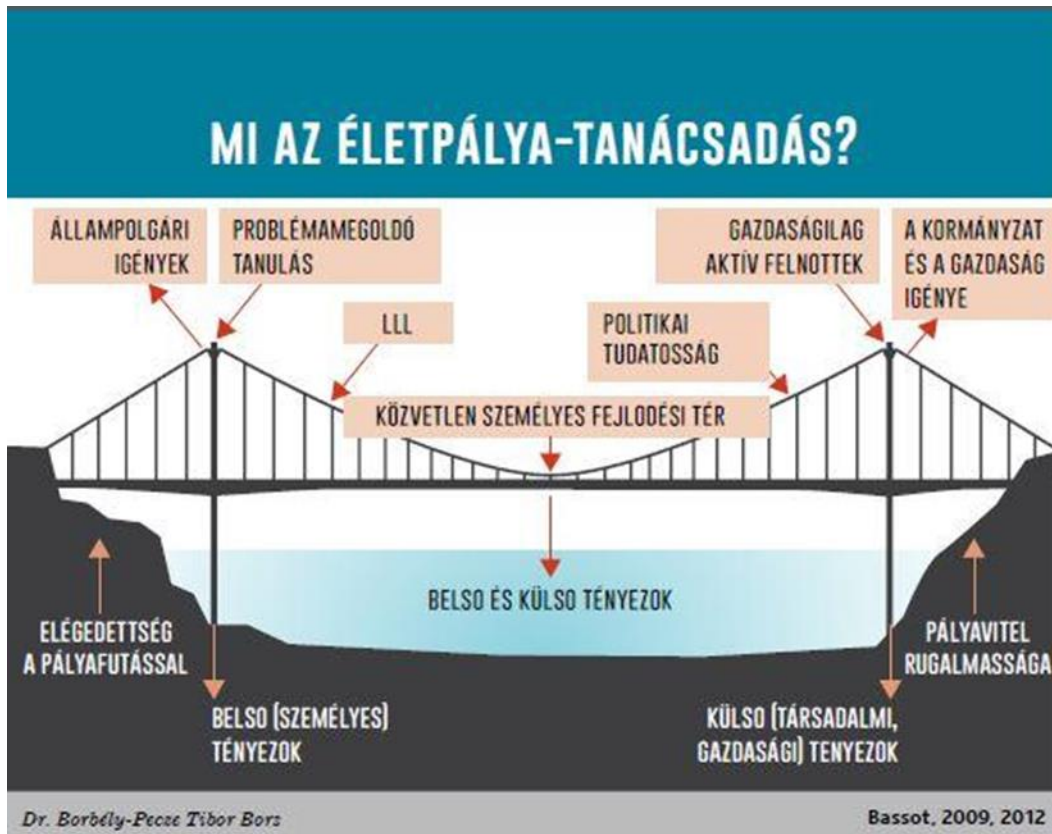
1. sz. ÁBRA: Szakképzés és egyén a 21. században (UNESCO, 2002 123 old.)

Szakképzés és életpálya

A szekcióban három rövid előadásra került sor. **Borbély-Pecze Tibor Bors**, az MPT Pályaorientációs Szakosztályának elnöke a modern pályafutásokról beszélt. Előadásában kiemelte, hogy az ipari társadalmak felbomlóban vannak, és ez nem hagyhatja érintetlenül a pályák világát sem, amelyre a pályatanácsadásnak reagálnia kell. A klasszikus szakmunkáséletutakat és életpályaterveket egyre inkább felváltja egy rugalmasságot és többszöri pályadöntés-hozatalt megkívánó új világ, amely még csak most formálódik. Így a szakképzés és egyén, szakképzés és háztartás, vállalat, állam és társadalom viszonyrendszerei is átalakulóban vannak.

2. sz. ábra Bassot híd modell (2009, 2012)

Végül kiemelte az angol Barbara Bassot (2012) híd modelljét, amelynek központi eleme Vigotszkij (1971) optimális fejlődési tér elmélete, amely a pályadöntés egyéni indítatását, mint a későbbi megvalósítás motorját, hangsúlyozza, kiemelve a karrierépítés folyamat jellegét. Ugyanakkor a modell mind a társadalom és gazdaság igényeit, mind az egyén fejlődési igényeit magába foglalja. Így olyan modern elméleti, de a gyakorlatban is alkalmazható modellt alakít ki a szerző, amely az egyéni tényezők és a társadalmi, gazdasági igények közötti összhangra építkezik. Nagy kérdés, hogy mikor jöhet létre Magyarországon egy olyan felnőttkori szakképzési rendszer, amely erre a paradigmára épül.

Fehérvári Anikó az ifjúsági szakképzés pályakövetésére vonatkozó konkrét kutatásokról számolt be, amelyek kapcsán néhány fontos általánosítható ténytet mutatott be. Kutatásai alapján az érettségivel rendelkező szakmunkások elhelyezkedési esélyei és életpálya-jövedelme magasabb, mint az érettségivel nem rendelkezőké, ami alátámasztja annak a ténynek a jogosultságát, hogy a 2000-es évek eleje óta folyamatosan nő az első helyen gimnáziumba jelentkezők aránya (28-ról 41 %-ra) a szakközépiskolába (ma szakgimnáziumba) jelentkezők rovására. A végzettség megszerzése nem jelenti a tanulmányok befejezését. A munkapiaci belépés a középiskolai korszak (18 évesek) után kitolódik, és még 2-3 évnyi további tanulással folytatódik. Egyes vizsgálatok szerint a végzett középiskolások estében átlagosan négy év telt el az elhelyezkedésig. Az oktatás, szakképzés és a munkapiac kapcsolódására az egyik út az angolszász, ahol relatíve hosszú az általános képzési szakasz, a másik a német modell, ahol a szakképzés korán kezdődik. Ez utóbbi esetében a rövid távú elhelyezkedés gyors, de a karrierrugalmasság az egyének 40-50 éves korára gyengül. Heising és Solga (2015) 30-44 évesek PIAAC adataira építve azt az összefüggést találta, hogy amely országokban már alsó középfokban megjelenik a szakképzés, ott a felnőttek mért képességei alacsonyabbak. A későbbre helyezett pályaválasztásnak általában esélyegyenlőséget növelő, a korainak esélyegyenlőtlenséget növelő hatása van.

Mártonfi György a rendszerváltozás óta eltelt évtizedeket elemezte a szakképzés szerkezetváltozásainak és a pályaaorientációnak a kapcsolódási szempontjából. Úgy értékelte, hogy az 1993-as szakképzési törvény előtti szakképzési rendszer és a 2011 után kialakult számos tekintetben hasonlítanak egymásra, miközben a 90-es években kialakított érettségire épülő szakképzési modell és a hosszú (10 osztály végéig tartó) orientáció újra kimentek a divatból. A pályaaorientáció a kezdeti innovatív szakaszt követően a rendszer aktív menedzselésének elhanyagolásán keresztül defenzívába ment át, ami a kamarai törekvéseknek a szakképzésben való alig korlátozott érvényesüléséhez vezetett. Rámutatott, hogy a rendszerváltás előtti időszakra jellemző munkaerő-tervezés a kilencvenes években sem hunyt ki, és az elmúlt évtizedben minden abszurdításával együtt reneszánszát éli.

Az előadások utáni panelbeszélgetés a gyakorlati tapasztalatokra fókuszált. Célja elsősorban a jelenleg futó pályaaorientációs projektek és egyéb kezdemények megismerése, a lehetséges szinergiák feltárása, valamint a pályaaorientáció előadásokban bemutatott korszerű szemlélete és a projektekben, mindennapi gyakorlatban megjelenő pályaaorientáció-felfogás összevetése volt.

Az előadásokat követő panelbeszélgetésben **Danyi Vilmos**, az NSZFH GINOP-6.2.4-VEKOP-16-2017-00001 „21. századi szakképzés és felnőttképzés” projekt pályaaorientációs komponensének vezetője, **Ütőné dr. Visi Judit**, az OH EFOP 3.2.13 „Az alap- és középfokú iskolák pályaaorientációs tevékenységét, kiemelten az MTMI készségeket és kompetenciákat támogató pályaaorientációs szakmai módszertan átfogó megalapozása és fejlesztése” projekt szakmai vezetője és Fűrész István, a Székesfehérvári Önkormányzat „A pályaaorientáció eszközei a társasjátéktól a számítógéppel támogatott egyéni tanácsadásig” programjának szakmai vezetője vett részt, és a közönség köréből is többen beszéltek saját pályaaorientációs programjaikról, tapasztalataikról.

Jelenleg soha nem látott lehetőségek állnak rendelkezésre a pályaaorientációs fejlesztések finanszírozására. Több pályaaorientáció témájú nagy projekt fut, és számos projektnek van pályaaorientációs része. A panelbeszélgetésen képviselt, egy szereplőhöz (NSZFH, ill. OH) kötött nagy projektek mellett sokszereplős, kisebb alprojektekből álló jelenleg futó projekt az EFOP-3.2.5-17 „Pályaaorientáció, kiemelten az MTMI készségek és kompetenciák fejlesztése a köznevelés rendszerében”, illetve az EFOP-3.4.4-16 „Pályaaorientáció, valamint az MTMI szakok népszerűsítése a felsőoktatásban”, de pályaaorientációs elemeket tartalmaz például az EFOP-3.10.1-17 „Tematikus együttműködés erősítése a köznevelés és felsőoktatás terén a Kárpát-medence szomszédos országaival” vagy a EFOP-3.1.7-16 „Esélyteremtés a köznevelésben” projekt is.

A beszélgetés és a közönség reakciója megerősítette azt a tapasztalatunkat, hogy se a projektek között, se a projektek és az egyéb pályaaorientációs programok között nincs együttműködés, általában nem is tudnak egymásról. Ennek következtében sok a párhuzamos fejlesztés. A projektkiírások is inkább erre, mint az együttműködésre ösztönöznek.

A párhuzamosan futó fejlesztésekhez sokszor gondot okoz a megfelelő szakemberek bevonása. Ezt a gondot fokozza, hogy bár sokan rendelkeznek megfelelő végzettséggel, a pályaválasztási intézményrendszer és a foglalkoztatási szolgálat tanácsadói tevékenységének beszükülése, a pályaaorientációs tanárképzés csökkenő volumene folytán az állami szférában kevesen dolgoznak ilyenek, és így kevésbé láthatóak. A pályaaorientációval foglalkozó munkatársak szakmai magárahagyottságát jól mutatta az a rendkívüli érdeklődés, amely a szakszolgálati munkatársak részéről az MPT Pályaaorientációs Szakosztály Heves megyei Pedagógiai Szakszolgálattal közösen tartott egri rendezvénye iránt megnyilvánult. Bár a panelben részt vevők is fontos tartják a projektek közti együttműködést, ez egyelőre még nem valósult meg. Várhatóan a disszeminációs események alkalmat teremtenek az ismerkedésre (az OH projekt fő céljai között szerepel ilyen fórumok létrehozása), ez azonban valószínűleg már nem fogja befolyásolni a kidolgozott tartalmakat.

A projektekről jelenleg még a kiíráson kívül alig érhető el információ. A projektek során feltételezhetően készülnek majd honlapok, azonban a befektetések hasznosulásához nagymértékben hozzájárulna, ha az elkészült tartalmakhoz hozzá lehetne férni egy központi, komoly PR-munkával ismertté tett portálról – például a GINOP-6.2.4 keretében továbbfejlesztésre kerülő Nemzeti Pályaorientációs Portálról – is. Érdemes lenne jobban kihasználni az EPALÉ és annak pályaorientációs közössége által biztosított lehetőségeket is.

Az MPT Pályaorientációs szakosztálya lehetőségeihez mérten hozzá kíván járulni a kapcsolatok fejlesztéséhez. Ennek érdekében a nyár végén Egerben rendezi a következő iskolai pályaorientációs rendezvényét.

Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy helyi szinten vannak követendő példák az együttműködésre. Több megyében megvalósult a Pedagógiai Szakszolgálat és a megyei Kereskedelmi és Iparkamara együttműködése, amelyhez esetenként további szereplők – a Centrum, a kormányhivatal, felsőoktatási intézmények, civil szervezetek – is csatlakoznak. A rendezvényen azonban arra is láttuk példát, hogy a megyei kamara és a szakszolgálat nem is tud egymás ilyen irányú tevékenységéről. Egy hozzászóló megemlítette, hogy a TÁMOP 2.2.2 projekt keretében rendezett képzések ma is összekapcsolják a gyakorlati szakembereket.

Érdekes pályaorientációs szereplőként jelent meg az önkormányzat. Bár az önkormányzatoknak ma már nincsenek kötelezettségeik az iskolai pályaorientációban, a vállalkozások panaszai hozzájuk jutnak el, így érdekelték a szakképzésben megjelenő problémák megoldásában. Székesfehérvár ezért indított el önerőből – saját cégére telepítve, egy donációs forrást kiegészítve – egy általános iskolásoknak szóló programot. Első lépésben társasjátékot fejlesztettek, amelyet a jövő tanévben eljuttatnak az iskoláknak. El kívánják érni, hogy mindenkinek lehetősége legyen személyes segítség igénybe vételével számítógéppel támogatott egyéni tanácsadásra. Ezt az iskolák általában nem tekintik feladatnak, de fontos érv az elzárkózással szemben a szakképzési törvény 85. § 5.6. bekezdése, amely szerint egy alkalommal mindenkinek jár általános iskolában pályaválasztási tanácsadás.

Az együttműködés hiánya mellett arra is rávilágított a beszélgetés, hogy pályaorientáción a gyakorlatban még mindig elsősorban a továbbtanulási döntés segítségét, illetve sokszor célzott befolyásolását (Fűrész István megfogalmazásában a toborzást) értjük.

A nagy pályaorientációs projektek kimondott célja a szakképzésbe, ezen belül az MTMI szakmákra, illetve az MTMI szakokra való jelentkezők számának növelése. Bár a projektvezetők hangsúlyozták, hogy itt a lehetőségek bemutatásán, illetve a saját képességek, érdeklődés és az MTMI szakok illeszkedési vizsgálatának a lehetőségén van a hangsúly, ez a súlyozás mindenképp egyoldalú megközelítést eredményez. Különösen problémás ez annak tükrében, hogy a jelenlegi rendszerben a 14 éves kori továbbtanulási döntés következményeinek megváltoztatására kevés a valós lehetőség.

Míg az előadásokban elhangzottak szerint a korábbi szakképzési pályaorientáció problémája a zárt pályaorientáció volt (tehát az, hogy a kötelező pályaorientáció során az iskolák csak a náluk tanulható szakmák irányában orientáltak), ma még ez a lehetőség sem áll fenn. Pedig nem csak az általános iskolásoknak és a gimnazistáknak van szükségük pályaorientációra. A szakképzésbe belépők nagy része minimális pályaismerettel sem rendelkezve választ szakképesítést (a hátrányos helyzetűeknél az ösztöndíj a legfontosabb szempont), és – mint a bevezetőben idézett példából is látható – ez a döntés sokszor hibásnak bizonyul.

A szakközépiskolákban legalább iskolán belül, de akár iskolák között is lehetőséget kellene adni a szakmaváltásra, amelyhez alkalmat kellene biztosítani kellene a szakmák megismerésére. Jó példaként elhangzott, hogy egy alapítványi iskolában – a tiltott és a túrt határmezsgyéjén

egyensúlyozva – kilencedikben hathetes ciklusokban biztosítják a tanulóknak több szakma gyakorlati képzésében való részvétel lehetőségét (a teljes képzés során biztosított önismeret-fejlesztés mellett). Amennyiben ennek hatására a tanuló szakmát kíván váltani, erre is találna megoldást.

Egy kis iskolában a választás lehetősége korlátozott, azonban a Szakképzési Centrumokban ez a gyakorlat jól megvalósítható lenne. Úgy tűnik azonban, hogy a Centrumokban a közeljövőben várható nagyléptékű pályaeorientációs fejlesztés – a centrumonként főállású pályaeorientációs munkatárs, az iskolákban kijelölt pályaeorientációs tanár biztosítása – nem ebbe az irányba mutat. A munkatársak feladata a tervek szerint a toborzás és a felvettek pályaszocializációjának biztosítása lesz.

Fejlődésként értékelhetjük, hogy az önismeret fejlesztése megjelenik a projektcélok között, de a pályaeorientáció továbbra sem a köznevelési pályafutást végigkísérő folyamat, egyáltalán nem jelent meg a programok céljai között az életpálya-építési készségek fejlesztése. Egy hozzászóló hangsúlyozta, hogy a munka világának megismertetését már az óvodában érdemes elkezdni. A szülők foglalkozásának bemutatása komoly érzelmi motivációt jelent, az általa vezetett program egykori résztvevői felnőttként tudatosabb, rugalmasabb résztvevői a munkaerőpiacnak.

Az önismereti eszközök fontosak, de jelentőségüket nem szabad túlértékelni. Mint Fűrész István hangsúlyozta, az általános iskolásoknál még az érdeklődést sem lehet teljes mértékben felmérni, annak három eleme közül csak a tevékenységre és a tanulmányi területre vonatkozó releváns ebben – és még az utóbbi is erősen tanárfüggő. A társadalmi szerepre vonatkozó érdeklődés középiskolás kor alatt nem vizsgálható. Fontos arra is figyelni, hogy az önértékelő eszközök személyes tanácsadás nélkül kontrollhiányosak lehetnek.

Összegzés

A mai magyar pályaeorientációs fejlesztésekre az látszik jellemzőnek, hogy egyes ágazatok (közoktatás, szakképzés, felsőoktatás) intézményi keretein és ügyfélkörén belül maradnak. Szintén meghatározó az iparkamarai tanácsadó (adviser) rendszer, amely az életpálya-tanácsadás funkciórendszerének leginkább a tájékoztató elemeit működteti (pl. üzemplátogatások, kiállítások, osztályfőnöki órák), de nem terjed ki az életpálya-építési ismeretek oktatására (career education). Szintén jellemző maradt a folyamatelvet nélkülöző egyedi és egyszeri beavatkozás jelensége. A lakosság, a pályatanácsadás igénybevevői oldaláról továbbra is az látszik, hogy nem ismerik, vagy férnek hozzá ezekhez a támogató tevékenységekhez és jelentősek maradtak a területi egyenlőtlenségek, amely kihívásra egyes önkormányzatok, iskolák saját programfejlesztéssel reagáltak.

Felhasznált szakirodalom

- Bandura, A. (1997): *Self-efficacy. The exercise of control*. New York
- Bassot, B. (2012) Career learning and development: a social constructivist model for the twenty-first century, *International Journal of Educational and Vocational Guidance*, 12(1) pp.31-42.
- Borbély-Pecze T. B. (2010) *Életút-támogató pályaeorientáció*, PhD. értekezés, ELTE PPK, Budapest
- Borbély-Pecze T. B. , Juhász Á., Gyöngyösi K. (2013) *Életút-támogató pályaeorientáció a köznevelésben (1. rész) Új Pedagógiai Szemle*, 2013/5-6
- Borbély-Pecze T. B. (2016) Szakképzés és pályaeorientáció – tévutak és lehetőségek, *Educatio* 2016/1 pp. 59-69
- Borbély-Pecze T. B., Suhajda Cs. J. (2017) Pályaeorientáció és tanárképzés, *Opus et Educatio* 4. évf. 1 sz. pp. 62-75
- Borbély-Pecze T. B. (2017b): *Életút-támogató pályaeorientáció*, Wesley Könyvek
- *Európai Pályaeorientációs Szakpolitikai Hálózat* (ELGPN 2012) *Szakszótár* (szerk. J. Jackson), Jyvaskyla

-
- <http://www.elgpn.eu/publications/browse-by-language/hungarian/az-europai-palyaorientacios-szakpolitikai-halozat-elgpn-szakszotara-elgpn-glossary/>
 - Fazekas K. (2017) *Nem kognitív készségek kínálata és kereslete a munkaerőpiacon*, MTA KTI, BWP, Budapest <http://econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1709.pdf>
 - Frank T. (2001): Az Egyesült Államok a "nagykorúság" küszöbén. Az "amerikai évszázad" kezdete, *História* 2001/1 szám <http://www.historia.hu/archivum/2001/010506frank.htm>
 - Heisig, J. P., Solga, H. (2015): Secondary Education Systems and the General Skills of Less- and Intermediate-educated, *Sociology of Education*, Vol. 88, No. 3, pp. 202-225
 - Lent, W. R., Brown, S. D., Hackett G. (2002): *Social Cognitive Counselling Theory*, in Brown eds. *Career Choice and Development* 4th Edition, Jossey-Bass, San Francisco, California, USA
 - Savikas, M. (2015): *Life-design, Counseling Manual* (kiadó nélkül)
 - Sundararajan A. (2016): *Sharing Economy: The End of Employment and the Rise of Crowd-Based Capitalism*, MIT, Cambridge
 - UNESCO (2002) Hiebert, B- Borgen, W.: *Technical and Vocational Education and Training in the 21st Century* <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001310/131005e.pdf>
 - Vigotszkij (1971) A magasabb pszichikus funkciók fejlődése, Gondolat Könyvkiadó, Budapest
 - (WEF) World Economic Forum (2016): *The Future of Jobs: Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution*, WEF, 2016, Geneva.